

Новиков А. О.,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

ГЕНІЙ НА РОЗДОРІЖЖІ: ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Анотація. У Харкові Олександр Довженко мешкав три роки поспіль – із липня 1923 по червень 1926 року. Працював він художником-ілюстратором в урядовій газеті «Вісті ВУЦВК» і водночас сам продовжував учитися живопису, влаштувавши майстерню спочатку у великій залі в будинку на вулиці Пушкінській, де він мешкав, а потім у своїй квартирі.

У столиці Довженко з головою занурився у вир національного культурного відродження. Це були роки, коли його життя було насичене різними культурними подіями. Митець усюди хотів побувати, всюди встигнути. Одним із найбільших його захоплень було в цю добу театральне мистецтво. Художник регулярно відвідував вистави театру імені Івана Франка (тоді цей театр працював у Харкові), цікавився авангардистським мистецтвом, зокрема театрами Всеволода Мейерхольда в Москві і заснованим у Києві «Березолем» Леся Курбаса. Чи не найбільше його приваблювала професія режисера. Він навіть мріяв поставити комедію.

Живучи в Харкові, Довженко підтримував знайомство з М. Бажаном, О. Вишнею, М. Йогансенем, О. Копиленком, С. Пилипенком, П. Панчем, Ю. Смоличем, П. Тичиною, Ю. Тютюнником, М. Хвильовим, Ю. Яновським, іншими відомими письменниками.

Захопившись кінематографом, Довженко у червні 1926 року поїхав в Одесу, де спочатку влаштувався працювати сценаристом, а потім – кінорежисером на місцевій кінофабриці. Однак і в подальші роки він час від часу продовжував відвідувати Харків, де залишилось чимало його друзів. У колі харківської мистецької еліти режисер любив переглядати свої фільми, обговорювати побачене.

Востаннє до Харкова Довженко потрапив під час Другої світової війни, в 1943 році, відразу після звільнення міста від німецьких загарбників. Роки, проведені Довженком у Харкові, – ціла епоха. Саме тут майбутній всесвітньовідомий кінорежисер і письменник увійшов до кола тодішньої мистецької еліти. Тут розквітнув його талант художника і він розпочав свою письменницьку діяльність. Саме у Харкові Олександр Довженко морально й до певної міри творчо підготувався до своєї великої місії – роботи в кіномистецтві.

Ключові слова: Олександр Довженко, Харків, художник, малюнки-карикатури, режисер, театральне мистецтво, письменники, кінематограф.

Постановка проблеми. У вересні 2019 року виповнилося 125 років від дня народження Олександра Довженка. Він відомий передусім як геніальний кінорежисер і знаний письменник, чий кінофільми, художні твори, «Щоденникові записи» користуються неабиякою популярністю не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Утім, значний внесок у скарбницю вітчизняної культури зробив митець і як художник. У першій половині 1920-х років, коли він мешкав у Харкові – тодішньому

центрі національного відродження, його малюнки-карикатури публікувалися в багатьох центральних часописах Радянського Союзу й користувалися неабияким успіхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років Довженків доробок активно досліджують В. Агеєва, Н. Видашенко, І. Захарчук, О. Поляруш, С. Тримбач та інші. Особливо значна увага вивченню спадщини митця приділяється вченими Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серед них – В. Гриневич, С. Максимчук-Макаренко, С. Привалова, Н. Троша, С. Цінько. В їхньому арсеналі – десятки наукових статей, дві кандидатські дисертації, монографія [8], навчальний посібник [7]. Однак чимало питань, дотичних до перебігу життя і творчості метра, й надалі залишаються нез'ясованими. Це стосується окремих періодів, у тому числі харківського, коли Довженко працював художником-ілюстратором.

Мета статті – дослідити харківський період життя і творчості Олександра Довженка, його становлення як художника, зв'язки з українською мистецькою елітою.

Виклад основного матеріалу. Вперше до Харкова Олександр Довженко потрапив, очевидно, на початку 1920 року, притому як арештант. До цього він, у недалекому минулому петлюрівський офіцер, кілька місяців провів у житомирській в'язниці. Звинувачувала його більшовицька влада у контрреволюції. Із протоколу засідання житомирської ЧК від 27 грудня 1919 року випливає, що майбутній всесвітньовідомий кінорежисер був визнаний ворогом так званого робітничо-селянського уряду, і його мали відправити до концентраційного табору для відбубання покарання [1, с. 9–10].

Є свідчення, що з Житомира Довженка перевезли до Харкова [5, с. 50], а там уже з пазурів чекістів його визволив письменник Василь Еллан-Блакитний, який тоді був редактором урядової газети «Вісті ВУЦВК» й набирав до свого видання кваліфікованих співробітників [6, с. 25]. Однак попрацювати в цій поважній газеті Довженкові тоді не судилося (це сталося кількома роками пізніше).

Того ж 1920 року Довженко вступив до партії боротьбистів, яка невдовзі самоліквідувалася, а більшість боротьбистів індивідуально вступили до Комуністичної партії більшовиків України – КП(б)У. Так Довженко став більшовиком. Невдовзі його призначили керівником Житомирської партійної школи. Після цього був польський полон, робота у Києві на посадах секретаря губернського відділу міської освіти й комісару театру імені Т.Г. Шевченка. 27 липня 1921 року за наказом наркомату закордонних справ УРСР Довженко був призначений завідувачем загальним відділом повноважного представника

в Польщі. Потім він понад рік працював у дипмісії й навчався живопису у Берліні.

Варто зауважити, що до від'їзду за кордон влітку 1921 року Довженко якийсь час жив у Харкові – тодішній столиці радянської України. Саме сюди – в центр українського культурного відродження – він разом зі своєю першою дружиною Варварою Криловою повернувся й після закордонного відрядження в липні 1923 року.

У Харкові Довженко жив на вулиці Пушкінській у двоповерховому особняку. Виклопотав цей будинок для працівників урядової газети «Вісті ВУЦВК» її керівник Василь Еллан-Блакитний. Довженкова кімната розташована була на другому поверсі і, на відміну від у цілому понурого будинку, за словами Миколи Бажана, видавалася «дивовижно світлою й сонячною». Вона була «чиста, пахуча, причепурена й добрим смаком господаря, й добрим дбанням господині – першої дружини Сашка, вродливої, сіроокої, тихої Варвари». Обставлена була кімната майбутнього кінорежисера «більше ніж скромно. Білий, складений зі старанно одмелюваних дощок стіл – і обідній, і робітний водночас, – дві тахти, застелені українськими килимами, на стінці – репродукція Сезаннового пейзажу, привезена, певне, господарем з Берліна <...> мольберт, флакончики туші, тюбики фарб, пензлі, книги, з поміж них напохвату – зеленуваті томики найулюбленішого Гоголя» [9, с. 174].

У просторій залі, куди виходили двері кількох кімнат, у тому числі й Довженкової, влаштували художню студію, де кілька разів на тиждень зранку збиралося п'ять-шість мовчазних художників, які сідали за свої мольберти і переносили на полотно контури оголеного тіла натурниці [9, с. 177]. Ініціатором цієї творчої майстерні був Довженко. Коли вона припинила своє існування, спорожніле приміщення, де залишився великий помост, накритий килимом (це місце називали «лужайкою»), мешканці будинку, четвірка найближчих друзів Олександр Довженко, Юрій Яновський, Микола Бажан і Степан Мельник, почали використовувати для своїх зустрічей, під час яких велися довгі вечірні розмови, що незрідка затягувалися до глибокої ночі. Обговорювали літературні й театральні новинки, нові кінофільми, інші цікавинки культурного життя в Україні, ділилися власними творчими планами. В центрі загальної уваги був зазвичай Довженко, який, «підібгавши під себе по-факірськи ноги, вмовившись так, щоб вільно було жестикулювати, сидів посередині». Інші троє – «по краях помосту» [9, с. 182].

Жили в ці роки друзі у будинку на вулиці Пушкінській комуною. Особливо зблизилися вони після того, як Довженкова дружина Варвара поїхала на лікування до Криму. На час, поки вона мала перебувати в санаторії, Довженко запропонував Ю. Яновському, який не мав власного житла, перебраться до його кімнати.

Працювати у Харкові Довженко влаштувався в газету «Вісті ВУЦВК». Сталося це, ймовірно, завдяки дружбі з головним редактором Василем Елланом-Блакитним. У газеті він обіймав посаду художника-ілюстратора. Ця професія для нього не була новою, оскільки свої малюнки-карикатури до нью-йоркського сатиричного журналу «Молот» митець почав надсилати ще з Берліна. Тож не дивно, що, виконуючи подібну роботу в одній із провідних харківських газет, талановитий художник досить скоро завоював

у читачів неабияку популярність. Його малюнки належали до жанру модної в ті часи політичної сатири. Довженко, як і більшість його тогочасних колег, виконував ідеологічні замовлення більшовицької партії. Карикатури доводилося створювати в основному на відомих представників української політичної еміграції – Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Нестора Махна, а також європейських політичних діячів – Муссоліні (Італія), Макдональда (Англія), Чемберлена (Англія), Пуанкаре (Франція) тощо. Ці твори зазвичай мали відповідні гострі назви на кшталт «Муссоліні – троянський кінь фашизму». Оприлюднював їх митець під псевдонімом «Сашко». Чимало шаржів намалював Довженко і на своїх тодішніх товаришів: Павла Тичину, Петра Панча, Олександра Копиленка, Сергія Пилипенка, Остапа Вишню, Михайля Семенка та інших.

Цікаві спогади про цю Довженкову творчість залишив Микола Бажан: «Серед цих карикатур була замальована й присадкувата, увінчана купою чорного, шорсткого, начебто наелектризованого волосся Семенка, й поважна, дебела постава «плучанського батька» – Сергія Пилипенка, й поривиста, рухлива, довгорука фігура Сашка Копиленка, й горбоносий, козацький профіль Панча...» [9, с. 173–174].

Створив Довженко карикатуру-памфлет і на колишнього очільника Армії Української Народної Республіки Симона Петлюру. Малюнок мав назву «Прах раба Симона Петлюри». Хоча, напевно, в ту добу він міг цього й не робити – не зображувати у спотвореному вигляді хоча б головнокомандувача армії, в якій служив. Харківські друзі досить поблажливо ставились до такої Довженкової творчості. Однак зовсім по-іншому відреагували вони, коли митець у 1928 році створив кінофільм «Арсенал», в якому остаточно розставив власні політичні акценти, безповоротно перейшовши рубікон. Змінивши політичні орієнтири, він зобразив у картині вояків УНР і Головного Отамана Симона Петлюру ворогами українського народу. Тож не дивно, що картину піддали нищівній критиці товариші по письменницькому цеху. За словами Олеса Гончара, «Довженко показував у Харкові «Арсенал» Хвильовому, Кулішеві і ще комусь. Вони фільму не прийняли (особливо критику Директорії). Звідси початок глибокого конфлікту («Сашко, навіщо ти це робив? Ти ж сам там був»)» [2, с. 544].

У першій столиці УРСР Довженко прожив три роки. Це була доба неабиякого його творчого піднесення. Тут він працював як художник і продовжував учитися живопису, влаштувавши майстерню спочатку у великій залі в будинку на вулиці Пушкінській, а потім – просто у своїй квартирі. Окрім того, в Харкові митець з головою занурився у вир національного культурного відродження. Це була доба, коли його життя було насичене різними культурними подіями. Він всюди хотів побувати, всюди встигнути: «І на театральних прем'єрах, і на літературних дискусіях, і на поетичних вечорах, і на вернісажах виставок – скрізь можна було побачити цю струнку, пружну і жваву постать художника Сашка» [9, с. 174].

Живучи у столичному Харкові, майбутній кінорежисер захопився театральним мистецтвом – регулярно відвідував вистави театру імені Івана Франка (тоді цей театр працював у Харкові), цікавився авангардистським мистецтвом, зокрема театрами Всеволода Мейєрхольда в Москві і заснованим у Києві «Березолем» Леся Курбаса. Чи не найбільше його приваблювала професія режисера. Він навіть мріяв поставити комедію.

За словами Юрія Смолича, колеги по роботі в газеті «Вісті», Довженко «мислив собі театр як мистецтво різних контрастів, як яскраву, барвисту дію, як найбільш умовне і виразне лицедійство». Притому до цієї справи він підходить «як художник-карикурист: не боявся шаржу, художню гіперболу ставив в основу режисерського узагальнення сценічних колізій» [9, с. 47]. Згодом цей «стиль» проявився в постановці фільмів, принаймні перших.

Інший сучасник митця кінодраматург і критик Олександр Мар'ямов згадував, як 1926 року під час одного з візитів до Харкова у колі друзів Довженко (він тоді вже мешкав в Одесі) згадував про свою зустріч із Лесем Курбасом, який зробив йому дуже цікаву пропозицію: «Лесь Степанович запросив його поставити виставу на березільській сцені. При цьому обіцяв не зв'язувати якоюсь певною п'есою. Хай Довженко вибирає сам – звичайно, краще, щоб це була комедія. Розмова відбулася після того, як Олександр Петрович розповів йому про свою роботу в кіно над «Ягідкою кохання». Курбас уважно слухав, хвалив режисерські знахідки, сміявся з вигадок, а потім гаряче почав говорити про те, що, на його думку, немає для актора кращої школи, ніж роль в ексцентричній комедії та ще з хорошою музикою, що задає виконавцеві чіткий ритм і дозволяє дисциплінувати сценічні рухи. Цю розмову Олександр Петрович запам'ятав у деталях. Говорив про те, що йому сподобалося, як Курбас розумів театр. Потім ураз сказав:

– Не думаю, щоб ми змогли працювати разом, в одному театрі. – Помовчав і додав: – І взагалі театр – це не для мене. Ну, п'есу, може, колись напишу... » [9, с. 191].

Саме в харківський період свого життя Довженко поступово почав занурюватись і в світ кіномистецтва – малював плакати для нових українських кінокартин, за дорученням Майка Йогансена робив переклади титрів для закордонних стрічок і навіть «на цій незначній ділянці кіно» вже тоді виявляв «себе своєрідним трактуванням написів до фільмів, здебільшого пересічних і трафаретних» [9, с. 180].

Чимало уваги модному тоді кіномистецтву приділялось, як уже йшлося, і в багатогодинних нічних розмовах Довженкових друзів під час їхніх зустрічей на «лужайці» в будинку на вулиці Пушкінській. Микола Бажан згадував: «Там Сашкова оповідь яскраво й поривисто розгорнула перед нами й перші сцени його гострих, гіперболізовано комедійних кіносценаріїв <...> Тут же, на «лужайці», почули ми й задум комедії про Васю-реформатора», згодом невдало зафільмованої. <...> і комедія «Ягідка кохання», тоді задумана, а згодом у 1926 році і поставлена самим Сашком, як його перша кінорежисерська спроба» [9, с. 184].

Таким чином, до роботи в кінематографі – своєрідному продовженні театру – Довженко підготувався ще в Харкові. Саме з Харковом пов'язаний і початок його письменницької діяльності. Степан Мельник згадував, що той показував йому розпочате оповідання: «Дуже добре написано! Майстер, нічого не скажеш. І сила – гоголівська...» [9, с. 188]. За словами Миколи Бажана, Довженка «тягло й до театру, й до літератури. Він тонко відчував слово, вмів ним вільно й вибагливо орудувати, особливо в живій мові, запальній бесіді, барвистій розповіді» [9, с. 182].

Захопившись кінематографом, Довженко в червні 1926 року поїхав до Одеси, де незадовго до цього Юрій Яновський обій-

няв посаду головного редактора місцевої кінофабрики. Саме він і покликав до себе друга. Довженко на той час уже зробив свої перші кроки в кінематографії. «Сценарій «Вася-реформатор» був написаний, схвалений. Фауст Лопатинський взявся його в Одесі ставити. Сашко подумав-подумав, не послав через роздуми й тривоги ніч, пообертав помальовані й недомальовані картини своїм лицем до стінки, склав у чехмодан костюми, довгоносі черевики «джіммі», краватки й толстовки, віддав ключа від кімнати Степанові та й поїхав» [9, с. 184–185].

Це була доба, коли Довженко, по суті, стояв на роздоріжжі. Він міг залишитись у Харкові і продовжити кар'єру художника, міг, зрештою, серйозно зайнятися літературною справою, але ризикнув і розпочав все спочатку – присвятив своє подальше життя кіномистецтву. «Я не був театральним режисером і театральним актором, – писав митець в автобіографії 1935 року. – Я не навчався в жодній із кіношкіл. Я не мав жодного знайомого серед кінорежисерів чи операторів, не розумівся на апаратурі. В кіно ходив дуже рідко. Але я усвідомлював, інстинктом і розумом відчував, що кіно і є тим могутнім засобом, через який я найбільш повно зможу реалізувати себе як художник» [3, с. 414].

Працюючи в Одесі, а потім у Києві, Довженко час від часу продовжував відвідувати Харків і в подальші роки. І, мабуть, не тільки тому, що в ту добу це була столиця України. Головне – тут залишилися його друзі, думки яких він цінував. У колі харківської мистецької еліти він любив переглядати свої фільми, обговорювати побачене.

Прикметно, що після перегляду першого фільму «Сумка дипкур'єра», в якому митець зіграв також роль коচেґара, один із присутніх театральних режисерів зауважив, що «саме в Довженка він уперше побачив прагнення відшукати особливі, кінематографічні, цілком відмінні від театральних прийоми гри». Довженко «поводив себе перед апаратом так, ніби він і глядач перебували поруч і залишилися віч-на-віч. Його гра зовсім позбавлена специфічної театральності» [9, с. 192].

Восени 1931 року вийшла у прокат перша Довженкова звукова картина «Іван», яка створювалась за замовлення кремлівського керівництва і мала відобразити трудовий подвиг радянського народу під час будівництва Дніпрельстану. Фільм приурочувався до XV річниці жовтневого перевороту. Проте, у мистецькому середовищі він був сприйнятий неоднозначно. Автора звинувачували «в схематизмі, ніби він своєю картиною відійшов від теорії «живої людини» [5, с. 152]. «Про величезні ідейні зриви» Довженка невдовзі заявила й газета «Комуніст», що, звичайно ж, було досить поганим знаком, який вичував автору серйозні проблеми.

Продовжувати працювати у такій атмосфері Довженкові стало не тільки нестерпно, а й небезпечно, особливо на тлі того, що не знайшов підтримки новий фільм і в середовищі харківської інтелігенції. «У Харкові «Івана» зустрінуто могильною тишею» [3, с. 313], – згадувала Юлія Солнцева. – Щобільше, виникла загроза арешту кінорежисера. По поверненні з тодішньої столиці України до Києва події – в переказі Довженкової дружини – розвивалися так: «...ми постановили виїхати до Сухумі від цих напружених обставин. <...> У Сухумі я несподівано отримала листа від Бориса Захаровича Шумяцького [голови Державної управи кінофотопромисловості СРСР. – А. Н.]. <...> Воно було такого змісту: «Юліє Іполітівно, не вертайтеся на Україну, не виходьте

навіть на станціях, їдьте зразу до Москви, з Олександром Петровичем тут негаразд. Як приїдете, я Вам усе поясню» [3, с. 315].

У Москві з'ясувалося, що українське керівництво оцінило фільм «Іван» як ворожий, а його автора залічило до націоналістів. Отже, небезпека була справді неабияка. У Харкові на Довженка вже чекав ордер на арешт. Від чекіських лабет його врятували, ймовірно, зв'язки, що їх мала Солнцева в системі каральних органів.

Не додала оптимізму й новина про те, що Довженкового батька зарахували в куркулі, а відтак виключили з колгоспу. Письменник добре усвідомлював, що основною мішенню тут був не батько, а він, що батька вигнали «з колгоспу за «Землю» [4, с. 435]. Йому довелося докласти неймовірних зусиль, щоб залагодити цю справу.

Особливо загрозливим цькування кінорежисера було на тлі поспільного голодомору й арештів кращих представників національної інтелігенції. У травні 1933 року з Харкова прийшло повідомлення про самогубство палкого прихильника політики «українізації» письменника Миколи Хвильового. Попри небезпеку бути заарештованим, Довженко все ж таки наважився приїхати на його похорон. Однак та гнітюча атмосфера, що склалася в Україні, страшенно налякала його. У відчай Довженко написав листа Сталіну з проханням про захист і надання йому можливості творчо розвиватися. Наслідком звернення до всесильного генсека стало запрошення працювати на Мосфільмі.

Дуже ймовірно, що Довженко міг бувати у колишній столиці радянської України й під час роботи над кінокартиною «Щорс», над якою працював із березня 1936 по лютий 1939 року на Київській кіностудії. Тим більше, що зйомки відбувались не так далеко від Харкова – у селі Ярьськи на Полтавщині.

Достеменно відомо, що знову потрапив до Харкова Довженко під час Другої світової війни. Сталося це в перший день звільнення міста від німецьких загарбників улітку 1943 року. У своєму щоденнику режисер зауважив, що німці втекли з Харкова «внаслідок нашого кругового наступу». І тут же додав: «Удень я поїхав до міста з Рузвельтом, Литвином, Бажаном і Костенком. Розмова з жінками. Город напівмертвий. Сумний, хворий, принижений город. Ми були в ньому хвилини 15» [4, с. 256]. Саме під Харковом, у селі Помірки, 29 серпня 1943 року режисер «запропонував Хрущову утворити орден Богдана Хмельницького», який прийняв його «пропозицію із задоволенням» [4, с. 259].

Проте не залишилась поза увагою метра й жорстокість комуністичного керівництва щодо місцевого населення. Щоправда, причину цього він вбачав не в загальній кремлівській політиці, а в невдалому підборі місцевих керівників. «Уже починається мерзенний бардак із кадрами партійними в Харкові, – зауважував він у своїх «Щоденникових записах». – Почалось повторення зимових харківських арештів, зимою вислали з Харкова під час нашого перебування в Харкові коло 2500 душ. Ганьба. Ця ганьба уже повторюється. Через це так багато людей повтікало з німцями» [4, с. 260].

Прикметно, що у тому ж таки селі Помірки письменник читав Микиті Хрущову «до двох годин ночі» свою уславлену кіноповість «Україна в огні», після чого «була довга і приємна

бесіда». Хрущову твір дуже сподобався, «і він висловив думку про необхідність надрукування його окремою книжкою на руській і українській мові.

– Нехай читають, нехай знають, що не так воно просто» [4, с. 259].

Кіноповість «Україна в огні» була, поза сумнівом, центральним твором у літературному доробку Довженка періоду німецько-радянської війни. На її сторінках він вилив увесь свій біль за понівечений загарбниками рідний край. Твір був настільки правдивим, патріотичним, просякнутим любов'ю до України, що Сталін злякався того, що під його впливом у середовищі українського народу почнуть проростати паростки національної свідомості й українці не захочуть терпіти не тільки чужоземних окупантів, а й його самого – кремлівського тирана. Відтак, звинувативши автора у націоналізмі, генсек заборонив «Україну в огні» до друку й екранізації.

Особливо прикро і боляче Довженкові було від малодушності вчорашніх друзів, товаришів по письменницькому цеху, які, прочитавши рукопис кіноповісті, спочатку підтримали його, а потім, довідавшись про негативну реакцію Сталіна, на догоду диктатору прислалися до хору недоброзичливців. Всіляко відхрещувався від автора кіноповісті «Україна в огні» й Микита Хрущов, який до того, як уже йшлося, так само схвально відзивався про твір, а потім боявся, що Довженко скаже про це Сталіну. Цієї своєї нищості він не вибачить митцеві до кінця життя.

Висновки. Роки, проведені Довженком у Харкові, – ціла епоха. Він тут мешкав три роки поспіль, а потім час від часу продовжував відвідувати першу столицю радянської України, де залишилось багато його друзів і знайомих. Це був, поза сумнівом, один із кращих періодів у його житті. У Харкові майбутній всесвітньовідомий кінорежисер і письменник увійшов до кола тодішньої мистецької еліти, потоваришував із квітом національної інтелігенції. Тут забрунькувався його талант художника і він розпочав свою письменницьку діяльність. Саме в Харкові Олександр Довженко морально й до певної міри творчо підготувався до своєї великої місії – роботи в кінематографі.

Література:

1. Безручко О. Олександр Довженко: розсекречені документи спецслужб. К. : Сучасний письменник, 2008. С. 9–10.
2. Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т. 2-ге вид. випр. і доп. К. : Веселка, 2008. Т. 3. 646 с.
3. Довженко без гриму : Листи, спогади, архівні знахідки. К. : КОМОРА, 2014. 472 с.
4. Довженко О.П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи. Харків : Фоліо, 2013. 879 с.
5. Марочко В.І. Зачарований Десною: Історичний портрет Олександра Довженка. К. : Києво-Могилянська академія, 2006. 285 с.
6. Корогодський Р. Довженко в полоні: розвідки та есеї про майстра. К. : Гелікон, 2000. 348 с.
7. Новиков А.О., Гриневич В.Й., Привалова С.П. та ін. Вивчення творчості Олександра Довженка в школі / за ред. проф. А.О. Новикова. Харків : Основа, 2014. 144 с.
8. Новиков А., Троша Н., Максимчук-Макаренко С. Літературні пріоритети Олександра Довженка : монографія / за ред. проф. А.О. Новикова. Суми : Видавництво Вінниченка Миколи Дмитровича, 2016. 212 с.
9. Полум'яне життя. Спогади про Олександра Довженка. К. : Дніпро, 1973. 720 с.

Novykov A. Genius at the crossroads: Kharkiv period in the life of Oleksandr Dovzhenko

Summary. It is noted in the article that Oleksandr Dovzhenko lived in Kharkiv for three years in the early twentieth century, and then from time to time he continued to visit the first capital of Soviet Ukraine and it was the period of his successful creative work. The purpose of the article is to study the period of life and work of O. Dovzhenko in Kharkiv, his becoming an artist, his relations with the artistic elite.

O. Dovzhenko constantly lived in Kharkiv from July, 1923 till June, 1926. He worked as an illustrator in the government newspaper "Visti VUTsVK" ("News of the All-Ukrainian Central Executive Committee") and at the same time he continued to study painting, having arranged a workshop at first in the large hall in the house in Pushkinska Street where he lived and then in his apartment. While living in the capital, Dovzhenko had friendly relations with M. Bazhan, O. Vyshnya, M. Yoganzen, O. Kopylenko, S. Pylypenko, P. Punch, Yu. Smolich, P. Tychyna, Yu. Tyutyunnik, M. Khvylovyi, Yu. Yanovskyi, other well-known writers.

Having been fond of cinematography, O. Dovzhenko went to Odessa in June 1926, where he got a job as a scriptwriter, and then a film director at the local film studio. However, in the next years from time to time he visited Kharkiv where a lot of his friends lived. Together with the representatives of the Kharkiv artistic elite the director liked to view his films, to discuss what was seen. For the last time O. Dovzhenko visited Kharkiv during the Second World War, in 1943, right after the city was liberated from the German invaders.

The years spent by O. Dovzhenko in Kharkiv were of great importance. Here the future world famous film director and writer entered the circle of the artistic elite of that time. Here he developed his artist talent as well as he began his literary work. It was in Kharkiv that Oleksandr Dovzhenko morally and to a certain way creatively prepared for his great mission – the work in the cinematographic art.

Key words: Oleksandr Dovzhenko, Kharkiv, artist, caricatures, director, theatrical art, writers, cinematography.